

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՂԱՄԱՐՅԱՆ
(ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ)

ՎՈՒԴՐՈ ՎԻՄՈՆԻ ՈՒՂԵՐՁԸ ԱՄՆ ԿՈՆԳՐԵՍՈՆ

1919թ. հունվարի 18-ին, առաջին համաշխարհային պատերազմում հաղթանակ տարած դաշնակից տերությունների թվում, ԱՄՆ-ը ևս մասնակցեց Փարիզի խաղաղության խորհրդաժողովի բանակցություններին պարտված տերությունների հետ պայմանագրեր կնքելու և հետպատերազմյա խնդիրներին լուծումներ գտնելու համար: Առաջին աշխարհամարտում դաշնակից տերությունների հաղթանակը հուսադրել էր համայն հայությանը: Ակնկալվում էր, որ Արևմտյան Հայաստանը վերջապես ձեռք կբերի իր ազատությունն ու անկախությունը:

1919թ. հունվարի 30-ին Փարիզում տեղի ունեցած խորհրդակցության ժամանակ դաշնակիցները որոշեցին, որ Փարիզի խորհրդաժողովի նպատակն է թուրքական կայսրության որոշ տարածքներ, այդ թվում նաև Հայաստանը դնել առանձին տերությունների հովանավորության ներքո, որոնք պետք է գործեին որպես Ազգերի լիգայի մանդատատարներ: Մանդատատար երկրների գլխավոր խնդիրն էր նպաստել մանդատի տակ վերցվող երկրների զարգացմանը: Նույն խորհրդակցության ընթացքում անգլիական պատվիրակության կողմից ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներին առաջարկվել էր ստանձնել Հայաստանի մանդատը¹: Դրան էին ձգտում նաև աշխարհի տարբեր երկրներում ցրված հայերը: Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը հեռագրել էր Վ.Վիլսոնին խնդրելով ստանձնել Հայաստանի մանդատը: ՀՀ կառավարությունը դիմել էր ԱՄՆ նախագահին Հայաստանի անկախությունը ճանաչելու խնդրանքով, իսկ ավելի ուշ՝ մայիսին, ԱՄՆ-ում ՀՀ պատվիրակության միջոցով ռազմական օգնություն էր խնդրել Հայաստանի համար²:

Չնայած պրեզիդենտ Վ. Վիլսոնի հայանպաստ ելույթներին և կոչերին³, ԱՄՆ-ի կառավարությունում որոշակիություն չկար Հայաստանի մանդատը ստանձնելու վերաբերյալ: Վ. Վիլսոնը, 1919թ. մայիսի 14-ին Փարիզի խաղաղության խորհրդաժողովի Գերագույն խորհրդի կողմից Հայաստանի մանդատը ստանձնելու առաջարկին տալով իր համաձայնությունը, միաժամանակ հայտնում էր, որ ինքը թերահավատ էր Կոնգրեսի կողմից մանդատը ստանձնելու շուրջ: Այնուամենայնիվ Վ.

¹ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1919. Paris Peace Conference, vol. 3, Washington, 1942, p. 807.

² Documents on British Foreign Policy, vol. 12, London, 1962, pp. 557-559.

³ New York Times, Febr. 25, 1919.

Վիլսոնը ԱՄՆ-ի կողմից լիազոր ներկայացուցիչներ նշանակեց Զ.Քինգին և Չ.Քրեյնին, որոնք հունիսին մեկնեցին Թուրքիա ուսումնասիրելու և անհրաժեշտ տեղեկություններ ստանալու կայսրության այն վայրերի վերաբերյալ, որոնք նախատեսվում էր վերցնել մանդատի տակ: Վ.Վիլսոնին և Փարիզի խորհրդաժողովին լիազորների ներկայացրած զեկուցագրում տեղ էր գտել նաև «Անջատ Հայաստանի» խնդիրը: Զբավարարվելով Քինգ-Քրեյնի ներկայացրած տեղեկություններով՝ Վ. Վիլսոնը սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին Գեներալ Հարբորդի գլխավորությամբ նոր հանձնախումբ է ուղարկում Մերձավոր Արևելք և Անդրկովկաս՝ Հայաստանի մանդատին առնչվող հարցերի համակողմանի ուսումնասիրման համար: Հոկտեմբերի 16-ին Հարբորդի զեկուցագիրը ներկայացվում է Կոնգրեսին: Սակայն Հայաստանի մանդատի հարցը Կոնգրեսում չէր ներկայացվում: ԱՄՆ-ի Կոնգրեսը ձգձգում էր նաև Հայաստանի անկախության ճանաչումը, որը տեղի ունեցավ միայն 1920 թ. ապրիլի 23-ին:

Մեկ ամիս անց՝ 1920 թ. մայիսի 24-ին ԱՄՆ Կոնգրեսի Ներկայացուցիչների պալատում ընթերցվեց ԱՄՆ պրեզիդենտ Վ.Վիլսոնի «Մանդատ Հայաստանի համար» ուղերձը: Պրեզիդենտ Վ. Վիլսոնը դիմում էր կոնգրեսին՝ առաջարկելով համապատասխան լիազորություններ տալ գործադիր իշխանությանը՝ Հայաստանի մանդատը ստանձնելու համար: Ուղերձն ընթերցումից հետո այն պետք է փոխանցվեր Ներկայացուցիչների պալատի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովին և ենթակա էր հրապարակման:

Իր ուղերձում պրեզիդենտը տեղեկացնում էր նաև 1920թ. մայիսի 14-ին Հայաստանի և հայ ժողովրդի վերաբերյալ ԱՄՆ Սենատի քարտուղարության կողմից երկրի գործադիր մարմնին՝ հղված պաշտոնական տեղեկագրության մասին:

Սենատի տեղեկագրության մեջ տեղ գտած ներածականներն ու որոշումները, ինչպես նաև պրեզիդենտի ուղերձը ներկայացնում ենք ստորև.

«Պարոնայք կոնգրեսականներ,

Մայիսի 14-ին գործադիր մարմնին ԱՄՆ Սենատի քարտուղարությունից ստացել է պաշտոնական տեղեկագրություն, որն ընդգրկում է հետևյալ ներածականներն ու որոշումները.

Նկատի ունենալով, որ Սենատի Արտաքին Հարաբերությունների Կոմիտեին կից ենթակոմիտեի կողմից վարած լսումների ընթացքում ներկայացված տեղեկությունները բացահայտ հաստատում են հայ ժողովրդի հանդեպ իրագործվող կոտորածների և ջարդերի մասին ստացված տեղեկագրությունների ճշմարտությունը,

Նկատի ունենալով, որ Միացյալ Նահանգների ժողովուրդը խորապես ցնցված է Հայաստանում տիրող անվտանգության բացակայության, սովի, տառապանքի սարսափելի պայմաններից,

Նկատի ունենալով, որ Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը պատշաճ կերպով ճանաչվել է խաղաղության վեհաժողովի Պերագույն խորհրդի, ինչպես նաև Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների կառավարության կողմից՝

Որոշվել է. ԱՄՆ Սենատի կողմից շնորհավորագիր հղել հայ ժողովրդին Հայաստանի Հանրապետության անկախության ճանաչման կապակցությամբ՝ անվերապահորեն ճանաչելով նրա /Հայաստանի Հանրապետության-Ա.Ղ./ ընդգրկած տարածքային սահմանները,

Որոշվել է. որ ԱՄՆ Սենատը հույս է հայտնում, որ հայ ժողովուրդը շուտով ձեռք կբերի կայուն կառավարություն, անձնական ազատությունների և իրավունքների անհրաժեշտ պաշտպանություն, ազգային ազատագրական ձգտումների լիակատար իրականացում,

Որոշվել է. սույնով առաջարկել պրեզիդենտին, հանրության շահերին չհակասելու դեպքում, ԱՄՆ քաղաքացիների կյանքի և գույքի անհրաժեշտ պաշտպանությունը Բաթումի նավահանգստում և Բաքու տանող երկաթուղու երկայնքով հաստատելու նպատակով, ԱՄՆ ռազմաճակատ և ծովային ուժ ուղարկել այդ նավահանգիստ բեռնաթափումների և ամերիկացիների կյանքն ու սեփականությունը պաշտպանելու կարգադրությամբ:

Ես մեծ հետաքրքրությամբ և իրական բավարարվածությամբ ստացել և ընթերցել եմ այս փաստաթուղթը ոչ միայն այն պատճառով, որ փաստաթուղթն արտահայտում է իմ սեփական համոզմունքներն ու զգացումները Հայաստանի և նրա ժողովրդի նկատմամբ, այլ մասնավորապես նաև այն պատճառով, որ իմ կարծիքով, դա ամերիկյան ժողովրդի ծայրն է, որ հնչում է՝ արտահայտելով նրա անկեղծ համոզմունքներն ու խորը քրիստոնեական համակրանքը, ներկայացնելով այն պարտականությունների շարքը, որը, ինչպես նրան է թվում, դրված է մեզ վրա:

Ես նախախնամություն, այլ ոչ թե պատահական զուգադիպություն եմ համարում այն, որ գրեթե միևնույն ժամանակ ես ստացել եմ այն տեղեկությունը, որ դաշնակից պետությունների ներկայացուցիչները, որոնք հավաքվել էին Սան Ռեմոյում Կենտրոնացված տերությունների հետ կնքվելիք պայմանագրերի մանրամասնությունները մշակելու համար, ինչը հնարավոր չէր եղել անել Փարիզում, պաշտոնապես որոշել են դիմել ամերիկյան կառավարությանը՝ Հայաստանի մանդատը ստանձնելու կոնկրետ առաջարկով: Նրանք ջանասիրաբար բացատրել էին, թե դիմել են այդ քայլին «ամենևին չցանկանալով խույս տալ հնարավոր պարտականությունները ստանձնելուց, այլ ելնելով նրանից, որ այն պարտականությունները, որ ժամանակին նրանք ստանձնել էին նախկին Օսմանյան կայսրության հանդեպ, նվազեցնում էին նրանց իրավասությունները այժմ, ինչպես նաև այն համոզմունքից, որ հին աշխարհի նախապաշարունակներից ազատված տերության ասպարեզ

գալն ավելի խոր վստահություն կներշնչի և ավելի հզոր երաշխիք կհանդիսանա ապագա կայունության համար, քան որևէ եվրոպական տերության ընտրությունը:

Ավելի վաղ՝ Փարիզում կոնֆերանսի աշխատանքների ընթացքում կայացվել էր համաձայնություն, ըստ որի, այն գաղութների և տարածքների նկատմամբ, որոնք վերջին պատերազմի արդյունքում ազատվել էին նախկինում իրենց կառավարումն իրականացնող տերությունների իշխանությունից, սակայն որոնց բնակչությունը, ժամանակակից աշխարհի լարված իրավիճակի պայմաններում դեռևս ի վիճակի չէր ինքնակառավարման, պետք է կիրառվեր այնպիսի սկզբունք, համաձայն որի այդ ժողովուրդների բարեկեցությունն ու զարգացումը համարվում էր քաղաքակրթության սուրբ պարտք, որի իրականացման երաշխիքներն է որ պետք է ապահովվեին:

Ընդունվել էր, որ նախկինում թուրքական կայսրության մաս կազմող միավորումները, որոնք հասել էին զարգացման այն աստիճանի, որ նրանց գոյությունը, որպես անկախ պետություններ, կարող էր պայմանականորեն ծանաչվել, կօգտվեին մանդատը ստանձնած տերության վարչական խորհրդատվությունից և օգնությունից՝ մինչև ինքնուրույն գոյատևելու ընդունակ դառնալը: Համաձայն այս որոշման, ինչպես նաև Հայաստանին վարչական խորհրդատվություն և աջակցություն տրամադրելու ծգտումից, Սան Ռեմոյում կոնֆերանսի մասնակից պետական այրերը պաշտոնապես դիմեցին ամերիկյան կառավարությանը Հայաստանի մանդատը ստանձնելու խնդրանքով: Կոնգրեսին տեղեկացնելու նպատակով, կարող եմ ավելացնել նաև, որ այդ նույն նստաշրջանի ժամանակ էլ որոշվել էր ԱՄՆ պրեզիդենտին առաջարկել հանդես գալ որպես միջնորդ դատավոր Թուրքիայի և Հայաստանի՝ էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի և Բիթլիսի վիլայեթների /Հայաստան ասելով նշվում էր Արևմտյան Հայաստանի տարածքը - Ա.Ղ./ միջև՝ սահմանների որոշման բարդ խնդրում: Ըստ կայացված համաձայնության պետք է ընդունվեր նրա /պրեզիդենտի - Ա.Ղ./ կողմից կայացվելիք որոշման ցանկացած տարբերակը, ինչպես նաև Անկախ Հայաստանին դեպի ծով ելք տալու պայմանը:

Ի կատարումն այս գործողությունների, դաշնակիցները որոշել էին Թուրքիայի հետ կնքվելիք պայմանագրում, որը քննարկումների վերջին փուլում էր, ընդգրկել մի կետ, համաձայն որի Թուրքիան, Հայաստանը և պայմանագիրը կնքող մյուս Գերագույն կողմերը համաձայն էին սահմանային խնդրի լուծման հարցում միջնորդ դատավորի դերն առաջարկել ԱՄՆ պրեզիդենտին և ընդունել նրա կայացրած որոշումը, այդ թվում նաև նրա ներկայացրած՝ Անկախ Հայաստանին դեպի ծով ելք տալու պայմանը: Մինչ այդ որոշման իրագործումը Թուրքիայի և Հայաստանի միջև ներկայիս սահմանը պետք է պահպանվեր անփոփոխ:

Ես կարծում եմ, իմ պարտքն է ընդունել այդ դժվար և բարդ հանձնարարությունը:

Ի պատասխան Սան Ռեմոյի խորհրդի առաջարկի, առանց հապաղելու ներկայացնում եմ այն և դիմում Կոնգրեսին՝ Հայաստանի մանդատն ընդունելու կապակցությամբ ԱՄՆ-ի կողմից Գործադիր իշխանությանը լիազորություն տալու համար: Ես այս առաջարկն անում եմ լիովին համոզված լինելով, որ Միացյալ Նահանգների ժողովուրդը կցանկանա, որ այդ առաջարկն ընդունվի: Կարեկցանքը հայ ժողովրդի նկատմամբ բխում է ոչ թե մի խումբ մարդկանցից, այլ այս երկրի բացառիկ ինքնակամությամբ և անկեղծությամբ լցված քրիստոնյա ողջ զանգվածը կազմող տղամարդկանցից և կանանցից, որոնց կամավոր նվիրատվությունների շնորհիվ Հայաստանը, փաստորեն, փրկվել էր իր գոյության ամենատագնապալի պահին: Մեր մեծ և վեհանձն ժողովուրդը հոգու խորքում Հայկական հարցին վերաբերվում է ինչպես իր սեփական խնդրին: Տվյալ պահին այս ժողովրդին ու նրա կառավարությանն էլ ուղված են աննկարագրելի տառապանքների և վտանգալից շրջանից փրկված, պայքարող հայ ժողովրդի հույսերն ու անկեղծ սպասումները: Ես հուսով եմ, որ Կոնգրեսն ամենայն շրջահայացությամբ ողջմիտ կգտնի այդ հույսերին և սպասումներին ընդառաջելը: Անկախության և խաղաղ կյանքի համար կրկին պայքարող տարբեր ժողովուրդների պատասխանատու ներկայացուցիչների անառարկելի փաստարկներից ես գիտեմ, որ Միացյալ Նահանգների կառավարությանը նրանք վերաբերվում են արտակարգ հավատով և վստահությամբ: Ես համոզված եմ, որ առաջնորդելու և աջակցելու հեղինակավոր և պաշտոնական առաջարկի դեպքում Ամերիկայի կողմից նման ժողովուրդներին օգտակար բարեկամ և խորհրդատու դառնալը մերժելը կհանդիսանա ոչ այլ ինչ, եթե ոչ քաղաքականության զարգացման հուսադրող ընթացքի խափանում:

Ես գիտակցում եմ, որ ծայրահեղ բարդ ընտրության առջև եմ դնում Կոնգրեսին: Սակայն, ես այս առաջարկն անում եմ վստահ լինելով, որ հանդես եմ գալիս քրիստոնյա ժողովուրդներից ամենահզորի ոգուն և ցանկություններին համապատասխան: Հայ ժողովրդի նկատմամբ մեր ժողովրդի կարեկցանքը բխում է մաքուր խղճից, անբիծ քրիստոնեական հավատից և ամենուր քրիստոնյա ժողովուրդին տառապանքի պահին օգնության հասնելու, նվաստացած հնազանդումից և սարսափներից փրկելու, ոտքի կանգնեցնելու և աշխարհի ազատ ժողովուրդների շարքում իրենց տեղը գրավելու հնարավորություն ստեղծելու ամենաանկեղծ ձգտումից: Եթե մենք խիզախորեն ստանձնենք մանդատով նախատեսված առաջնորդի և օգնականի պարտավորությունները, ապա Հայաստանի անկախության ճանաչումը մեր կողմից կնշանակի իրական ազատություն և հաստատուն երջանկություն նրա ժողովրդի համար: Այդ իսկ պատճառով էլ,

ամենաանկեղծ լավատեսությամբ և համոզմունքով, որ Կոնգրեսը չի մերժի, ես պնդում եմ, որպեսզի ընդունվի առաջարկը, որն այժմ պաշտոնապես և հանդիսավորությամբ մեզ հղվել է Սան Ռեմոյի խորհրդի կողմից, որին հանձնարարված է երբեմնի Օսմանյան կայսրության կառավարության բազմաթիվ խճճված հարցերի և բարդությունների լուծման գործը, կարգ ու կանոնի և կյանքի տանելի պայմանների պահպանումը կայսրության այն մասերում, որոնք քաղաքակրթության շահերից ելնելով այլևս հնարավոր չէ թողնել թուրքական իշխանությունների կառավարման տակ»:⁴

Պրեզիդենտ Վ.Վիլսոնը, նշելով ամերիկյան ժողովրդի համակրանքը հայ ժողովրդի հանդեպ և նրան օգնելու պատրաստակամությունը, արտահայտում է նաև իր սեփական՝ քաղաքացիական և մարդասիրական դիրքորոշումը հայ ժողովրդի և նրա խնդրի նկատմամբ:

Չնայած պրեզիդենտ Վ.Վիլսոնի հայամպաստ դիրքորոշմանը, ԱՄՆ-ի սենատորների մեծամասնությունը դեմ էին Հայաստանի մանդատը ստանձնելուն: Չմերժելով Հայաստանին օգնելու անհրաժեշտությունը՝ նրանք դեմ էին չափազանց մեծ ծախսերին, հայտարարելով, որ ԱՄՆ-ն այդքան դրամ չունի: Մանդատի հարցի քննարկումը տևեց մինչև մայիսի վերջ: Սենատորները պահանջեցին հրապարակել գեներալ Հարբորդի միսիայի զեկուցագիրը և հետաձգեցին քննարկումները՝ հարցի լրացուցիչ ուսումնասիրման համար: Վերջապես հունիսին օրեր տևած վիճաբանություն-քննարկումներից հետո ԱՄՆ-ի Կոնգրեսը որոշում ընդունեց հրաժարվել Հայաստանի մանդատից: Սենատը չընդունեց պրեզիդենտ Վիլսոնի առաջարկը: Մանդատը ստանձնելու առաջարկին կողմ էին քվեարկել 34, դեմ՝ 43, քվեարկությանը չէին մասնակցել 19 սենատոր⁵:

ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի կողմից Հայաստանի մանդատի մերժումը ճակատագրական եղավ ոչ միայն «Նոր Հայաստան» ստեղծման գաղափարի, այլև արդեն գոյություն ունեցող Հայաստանի Հանրապետության համար: Պատերազմում պարտված Թուրքիան, լավ գիտակցելով, որ մանդատի մերժումը զրկեց Հայաստանին մեծ տերության հովանավորությունից, կարճ ժամանակ անց հարձակվեց և բռնազավթեց նրա տարածքի մեծ մասը:

⁴ Ուղերձի բնագիրը տես՝ Congressional Record, Washington, 1920, vol. LIX, part 7-8, p. 7549. "Mandate for Armenia." 66-th Congress, 2 Session, House of Representatives. Doc. No. 791, Washington.

⁵ Congressional Record. Washington, 1920, vol. LIX, part 8, pp. 7964-7970.